

Symposierapport

Religionens roll i det moderna samhället. Rapport från ett symposium i Uppsala 27–28 april 2000. Det fria valet i fokus.

I SAMBAND MED Svenska kyrkohistoriska föreningens hundraårsjubileum i april i år anordnades ett tvärvetenskapligt symposium, där kyrkohistoriker, kyrkovetare, allmän-, kvinno- och idéhistoriker fick presentera och diskutera sin pågående forskning vid tre på varandra följande paneldebatter. 18 forskare, varav huvuddelen var doktorander, medverkade i dessa paneldebatter, vilka lockat en ansenlig åhörarskara. Vid det första seminariet, vilket leddes av historikern Hanne Sanders, var den svenska väckelserörelsen det övergripande temat. De följande båda paneldiskussionerna, ledda av kyrkohistorikern Ingmar Brohed, handlade om kvinnor och religion respektive om religion och nationell identitet i Sverige under 1800- och 1900-talet. De flesta medverkande hade skickat ut uppsatser i förväg, vilka via e-post distribuerats till alla intresserade.¹ För själva arrangemanget hade teologen Björn Ryman och historikern Åsa Karlsson svarat, och de avslutande festföreläsningarna hölls av tre framträdande professorer, nämligen Gustav Björkstrand från Åbo, Jacob Balling från Århus samt Birgitta Odén från Lund.

Men medan dessa festföreläsningar utgjorde ett avslutat helt, som inte gjordes till föremål för några debatter, var diskussionerna desto livligare vid de tre seminarierna. Här öppnades synfältet mot nya forskningshorisonter, och man kunde också ana konturerna till nya intressanta teoribildningar och perspektiv. Det är dessa nya perspektiv, inte innehållet i de olika muntliga och skriftliga presentationerna, som jag här vill presentera.

Paneldebatten om väckelsen visade på bredden i den svenska väckelseforskningen. De flesta av de medverkande hade övertagit Hanne Sanders definition av väckelse som en social konflikt om religiösa frågor, som verkar utmanande på den etablerade kyrkan. Men detta konfliktperspektiv är inte, vilket kommentatorn Anders Jarlert påpekade, helt oproblematiskt, eftersom det ju innebär att prästers reaktioner kommer att utgöra kriteriet på vad som skall anses vara en väckelse. Däremot rådde det enighet om att religiös väckelse på nordisk protestantisk grund sammanhänger med individualisering och privatisering, och att den är ett uttryck för att den kristna religionen inte längre var en del av samhällets gemensamma kultur utan ett resultat av ett *individuellt val*. Väckelsen blev därmed, mot de medverkandes vilja, ett viktigt led i samhällets sekularisering och emancipation från den religiösa värdegrund som dittills utgjort samhällets fundament. I den gemensamma religionens ställe trädde konkurrerande politiska ideologier.

Denna sekulariseringsprocess gick hand i hand med samhällsutvecklingen i

övrigt. På symposiet var det härvid särskilt två faktorer som lyftes fram, nämligen lekmannaverksamhetens och föreningsväsendets ökade betydelse för det religiösa livet. Det gamla lutherska enhetssamhället, där människors liv rörde sig inom hushållets och sockengemenskapens ramar, ersattes successivt av den liberala medborgarstaten och dess nationella offentlighet, där den kyrkligt organiserade religionen kom att bli allt mer marginaliserad. Väckelserörelserna spelade en central roll i denna process genom att ifrågasätta prästerskapets tolkningsmonopol, genom sin organisationsform som sprängde sockengemenskapens ramar och genom kravet på ett aktivt religiöst engagemang som förutsättning för medlemskap i gruppen. Detta krav på ett individuellt ställningstagande, ett *medvetet val*, betonades av flera av deltagarna i symposiet och kom att utgöra något av en sammanbindande länk mellan de olika panelgrupperna.

Flera av väckelseforskarna betonade de väcktas krav på att fritt få välja präst/predikant och religiös gemenskapsform. Inger Hammar pekade på Fredrika Bremers och den tidiga kvinnorörelsens strävan att göra äktenskapet och den därmed sammanhängande sexualiteten till ett *frivilligt val* genom att ifrågasätta den rådande kvinnosynen, där rollen som maka och mor ansågs vara kvinnans enda verkliga uppgift i tillvaron. Man krävde med andra ord att kvinnan skulle ha rätt att välja bort äktenskap och sexualitet. Här blev, vilket en doktorand som skriver om författarinnan Emila Fogelklou framhöll, begreppet samhällsmoderlighet ett uttryck för kvinnans nya samhällsuppgift. Inom den manliga teologiska diskursen, som exemplifierades med material från 1960-talet, ställde man sig frågan om huruvida sexualiteten hade ett egenvärde eller om dess värde var kopplat till fortplantningen. Denna diskussion speglar en samhällsutveckling, där även formerna för sexualitetens utlevelse blivit ett uttryck för ett *fritt val*.

Religionens privatisering, samhällets sekularisering och den tidigare så stränga religionslagstiftningens liberalisering under senare hälften av 1800-talet tvingade Svenska kyrkan att ompröva sin självbild och att ändra strategi för att kunna säkra en plats i den nya borgerliga offentligheten. Flera olika koncept utvecklades, vilka alla hade det gemensamt att fokus flyttades från enhetskyrkan och dess ordningar till de enskilda församlingsmedlemmarna och deras behov samtidigt som frivilligverksamheten ökade i betydelse. Teologen Sven Tidevall lyfte fram unglyrkörörelsens folkkyrkomodell och de svenska biskoparnas gemensamma motion 1929 med dess krav på att de gällande restriktionerna mot att lämna Svenska kyrkan skulle tas bort och att kyrkans frihet i religiösa angelägenheter skulle respekteras. Också medlemskapet i Svenska kyrkan skulle alltså, enligt biskoparnas önskan, bygga på ett *fritt val*. Det skulle dröja till religionsfrihetslagen 1951 innan det önskemålet realiserades. Även kyrkovetaren Kjell Blüchert, som nyligen disputeerade på en uppmärksam avhandling med titeln *The Church as Nation*, tog fasta på Svenska kyrkans strävan att med hjälp av nya teologiska modeller med folkkyrkotanken som ett bärande element säkra sig en plats i det nya svenska

samhälle som växte fram under 1900-talet. Här spelade J. A. Eklund, författaren av unglyrkyrkorörelsens maskulint profilerade, nationella kampsång Fädernas kyrka, en central roll. I Eklunds version blev folkkyrkotanken, enligt Blüchert, ett fundament i en helgjuten antimodernistisk politisk världsåskådning, som skulle realiseras med hjälp av den moderna tidens hjälpmedel i form av föreningsverksamhet, ökat lekmanansvar och ett förstärkt nationellt medvetande.

Denna svenskkyrkliga antimodernism med moderna medel, som för övrigt även karakteriserar både de inom- och frikyrkliga väckelserna, för över till mitt eget bidrag om katolsk mission och konversion och den katolska kyrkans möte med det nordiska samhället runt sekelskiftet 1900. Katolicismens hade vid denna tid tagit formen av antimodernistisk motkultur och ett väl avgränsat särsamhälle i de moderna samhället, och denna antimoderna, religiöst grundade livsform upprätthölls med hjälp av det moderna samhällets organisationsstrukturer och informationskanaler. På den europeiska kontinenten var denna strategi framgångsrik, liksom också i Danmark, medan missionsframgångarna i Sverige förblev blygsamma. Det intressanta i sammanhanget är att även dessa konversioner till den katolska kyrkan är ett uttryck för ett *fritt val*. Man kan således betrakta den katolska konversionsrörelsen som en viktig faktor i moderniseringsprocessen och i utvecklandet av den kulturella pluralism som utmärker det moderna samhället.

Skillnaderna mellan den svenska unglyrkyrkorörelsens nationalistiskt färgade antimodernism och den katolska, internationalistiskt anlagda, romerskt färgade antimodernismen är betydande. Men det finns en likhet: nämligen det faktum att de moderna medlen kom att bidra till en modernisering av det kyrkliga livet och därmed också till en modernisering av den religiösa kulturen. Kanske var det just detta faktum som gjorde att, vilket Erik Sidenvall påpekade i sin presentation av religionsperiodikans betydelse, de svenska gammalläsarna visade så litet intresse för att använda pressen som medium. Inom den ”modernare”, mer politiskt engagerade nyevangelikala rörelsen utvecklades däremot en livlig publicistisk verksamhet.

Diskussionerna på symposiet illustrerade vikten av klara begreppsdefinitioner. Begrepp som sekularisering, väckelse, modern, antimodern, konservativ, traditionell, sekularisering och modernisering användes flitigt i samband med presentationerna, men de gavs vitt skilda betydelser. Här bidrog debatterna till att skapa större klarhet och till att visa på nödvändigheten att historisera begreppen och att se den verklighet som vi menar att de speglar i ett större historiskt sammanhang. Just det större sammanhanget och de internationella utblickarna var vad jag framför allt saknade på detta för övrigt så inspirerande och lärorika symposium. Flertalet av de medverkande forskarna arbetar med strikt inomsvenska eller i bästa fall internordiska perspektiv och tycks inte intressera sig för några internationella jämförelser.

Detta framträder särskilt tydligt inom väckelseforskningen, som skulle vinna

SYMPOSIERAPPORT

mycket på jämförelser med liknande religiösa rörelser i andra länder och inom andra konfessioner och religioner. Det var ju inte bara i det protestantiska Norden som det förekom religiösa väckelser under 1800-talet utan också i katolska länder (den ultramontana rörelsen), i det Osmanska riket (islamiska reformrörelser) och i Kina (taipingrörelsen), för att nu nämna några exempel. Och varför, som Linda Oja framhöll, begränsa väckelseforskningen till det sena 1700-talet och 1800-talet? Egentligen är ju alla former av religiösa rörelser (folk i rörelse) just väckelse-rörelser. Men om de förslag som framkastades realiserats kommer just denna komparativa ansats på temat religiösa väckelser att bli temat för nästa Hilding-Pleijel-seminarium i Lund, vilket äger rum hösten 2001!

Yvonne Maria Werner

- 1 Följande uppsatser hade distribuerats: (tema 1) Olof Hansson, *Läseriet, prästerskapet och lokalsamhället: Ideologimöte och vardagskonflikter på Gotland vid 1800-talet mitt*. Maria Bondesson, *Om de rumsliga aspekterna av väckelsen i Delsbo, Forsa och Enånger i Hälsingland under 1700-talets sista decennier*. Erik Sidenvall, *Tidningar och tidskrifter i väckelsens tjänst. Några tankar om kultur och organisation i England och Sverige*. Thorbjörn Larpers, *Den nyevangeliska väckelsens begynnande organisation och dess relation till Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen ca 1850–1878*. Kristina Tergler, *Predikande pigor och väckta präster – konflikter inom kyrkan under 1840-talet. Exemplet Hedemora*. Hanne Sanders, *Bondeväckelse og sekularisering i Skara stift 1800–1850*. Marit Gunneriusson, *Om konsten att bli och förbli folklig. Några tankar om Svenska kyrkans och IOGT:S strategier och omvandling under 1800-talets slut och 1900-talets början*. (tema 2) Inger Hammar, *Feminism och teologisk reflexion i emancipationsprocessens initialskede*. Johanna Gustavsson, *Sexualitet, modernitet och tradition i Svenska kyrkan under 1960-talet*. Cecilia Johnselius Theodoru, *Visionär feminism som Fredrika Bremers arvtagare*. (tema 3) Urban Claesson & Erik Thidevall, *Folkekyrka och folkhem. Kampen om nationell legitimitet*. Kjell Blüchert, *Med staten som fiende och nationen som vän: om modern nationalkyrklig antimodernism. Tankar kring ett forskningsprojekt om J. A. Ek-lund*. Yvonne Maria Werner, *Mission, konversion och katolsk motkultur: den katolska kyrkan i det nordiska samhället 1850–1932*.